

ДО 175-РІЧЧЯ ОЛЕКСАНДРА ПОТЕБНІ

УДК 82.0 (477)

Ольга Червінська

ПІСЛЯ ПОТЕБНІ, ПІСЛЯ БІЛЕЦЬКОГО, ПІСЛЯ ЧИЖЕВСЬКОГО, ПІСЛЯ ЗАТОНСЬКОГО: СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧА ДУМКА В МЕЖАХ ІДЕЙ ГЕРМЕНЕВТИКИ ТА РЕЦЕПТИВНОЇ ТЕОРІЇ

Аналізуються методологічні принципи, за якими формувався та спрямовувався український літературознавчий дискурс ХХ ст. Органічність цього процесу усвідомлюється як закономірне явище історичної ситуації та контекстуальних зв'язків з європейським науковим досвідом. Обрано аспект, пов'язаний зі специфікою сприйняття художнього тексту. Доводиться необхідність принципового розмежування герменевтичних методик і рецептивної поетики як феноменологічно протилежних методологічних важелів. Підкреслюється значення обох складників сучасної методологічної практики для розвитку теорії інтертекстуальності.

Ключові слова: національна наука, „постатеїстична ситуація”, методолого-концептуальний плюралізм, текст, внутрішня форма, історико-темпоральний критерій, герменевтична методика, рецептивна поетика, інтертекстуальність.

Українське літературознавство радянських та пострадянських часів виглядає як органічна й цілком логічна послідовність певних періодів. При тому, що за новітніх часів воно практично ніколи не було злагодженим і навіть у таборі антисимпатиків теорії соціалістичного реалізму спиралося на різні методологічні принципи (праці С. Єфремова, М. Зерова, Д. Чижевського та ін.), все одно, як підкреслюється сьогодні, воно має спільний знаменник: переконання у тому, що українська література є самостійним феноменом і що „поступальне зростання її відбувається за суто своєю образною системою, в основі якої лежить тільки її властивий естетичний генетичний знак” [31, с. 7]. Втім, ідеї української теорії вимальовуються не лише на основі виокремлення специфічної програми, своєї наукової передісторії, вони органічно живляться й зарубіжним досвідом.

Сучасна наукова практика, завдяки залученню до її студіювань фантастичних технічних можливостей, буквально санкціонує пошвавлення обміну продуктивними думками між своєю аналітичною традицією та контекстом різноманітних дискурсивних течій за її межами. Стає зрозумілим: те, що ще вчора визначалося як назрілий

„плюралізм методологічних настанов, філософсько-теоретичних позицій” [2, с. 3-4], сьогодні виявляється закономірним наслідком інформаційної неузгодженості наукових позицій. Однак тільки намагання осягнути справжні контури тієї ситуації, в яку потрапляє сучасний науковець, налаштований на рух, є передумовою успішності цього руху. Онтологічне значення „першого кроку” розкривається на останньому етапі цього руху; отже, для справедливих, а не гіпотетичних висновків визначальною постає саме прикінцева стадія дискурсу. Для реалізації цієї ідеальної моделі наукової роботи необхідні передумови і, насамперед, усвідомлення науковцем специфіки певного контекстуального фону, в межах якого йому доводиться випробувати власний розум. Проте складність сучасного становища полягає в тому, що реальний контекст сьогодні аргументується строкатим „посткомунізмом” як джерелом нових ідей, здійснюється в умовах „постатеїстичної ситуації” [42, с. 862]. Це вимагає осмислення.

Зараз в Україні досить потужно, хоча й не зовсім узгоджено працює чимало самостійних наукових літературознавчих гілок. Новітня стратегія нашої академічної науки в цілому логічно зорієнтована на дослідження української літератури в її контекстуальних зв'язках зі світовою культурою ХІХ-ХХІ ст. (в аспекті пошуків ідентичності та культурного діалогу, ревізії теорії міфу у площині деміфологізації минулого досвіду та ін.). Увага надається також аналізу взаємодій ідеології з естетикою, високої та популярної культури, осмисленню культурно-естетичних феноменів модернізму, постмодернізму, соцреалізму. В стані наукового узагальнення перебуває методологія літературної критики, літературної рецепції та дискурсивної практики (інтерпретаційні методи постколоніальної критики, гендерного аналізу, постмодерністської критики). Назріло оновлення компаративістичної тематики (осібно виокремлюється імагологія як галузь порівняльного літературознавства, пошуки спільного між різними видами мистецтва). Поза цим обрисом активна модернізація наукової тематики в окремих наукових центрах також постає досить виразно.

Наукові течії країни сьогодні намагаються реально вписатися в актуальні параметри та тематичний реєстр, що його дотримується європейська наукова філологічна думка. Закономірно, що теоретики НАН України нині за планову беруть тему „Літературна рецепція як теоретична проблема”. В обґрунтуванні її як актуальної складової теоретико-літературного знання програмується поєднати антропологічні, естетичні та соціологічні підходи. Вважається, що це буде дійовим стимулом для переходу від аналізу літературного дискурсу до аналізу літературної інтерпретації.

Починаючи, звичайно, з Києва, що його теоретична думка стимулюється питаннями класичної поезії, зокрема, приміром, віршознавства, а також проблемами культури постколоніальної доби та постмодернізму, відносно інших своїх осередків умовні контури

українського літературознавства нині можна позначити такими напрямками: цілісний аналіз твору (Донецьк, Луганськ, Рівне), рецепція світової літературної спадщини (Дніпропетровськ, Запоріжжя, Крим), культурологічні аспекти літературного процесу та жанрологічний дискурс (Одеса), теорія літературної транзитивності, інтертекстуальності та комунікативно-рецептивна теорія (Чернівці), герменевтика, жанрологія та імагологічний дискурс (Львів, Тернопіль, Рівне), жанрова специфіка художнього часопростору (Львів, Тернопіль, Дрогобич, Івано-Франківськ), міфопоетика (Донецьк, Івано-Франківськ). І зусібіч звучать також заклики до більш рішучого оновлення методологічних засад. Отож, здається, викарбовується ситуація цілком у дусі славнозвісного методолого-концептуального плюралізму, або „критичного плюралізму” (І. Фізер), який сьогодні частіше за все артикулюється як „комплексний методологічний підхід”.

Мабуть, українське літературознавство вже насправді визріло для позитивного самоусвідомлення та обрання власного наукового курсу, однак існує одна загальна проблема: відсутність координаційних зв'язків між провідними гілками сучасної української літературної науки, навіть відсутність певної визнаної натеper вітчизняної моделі пріоритетів, наявність численних наукових „діалектів”. Дотеперішній приватний висновок І.А. Єсаулова відносно „аксіологічних розбіжностей”, тобто про те, що історія літератури „у своїх головних аксіологічних координатах жодним чином не збігається з аксіологією об'єкта свого оповідування”, на жаль, має повне право бути перенесеним на сучасну ситуацію нашого літературознавства в цілому [15, с. 382].

Поза сумнівом, питання про так звані національні науки завжди виглядатиме дискусійним, адже наука у своєму онтологічному та феноменологічному сенсах передбачає не що інше, як саме об'єктивну істинність висновків, їхній універсальний сенс. Проте цьому аж ніяк не суперечить усвідомлення науки в окремо визначених параметрах її специфічних оперативних засад та тематичного втілення – тут спрацьовує стимулюючий аргумент потреби, пов'язаний з актуальністю наукової ситуації. Стан новітнього українського літературознавства в цьому значенні має бути усвідомлений через його реальний науковий ґрунт та джерельну базу. Сьогодні врахування засадного світового контексту у світлі сумної передісторії залишається досить непростою, незвичною платформою – на противагу тому, як свого часу праці українців О. Потебні, І. Франка та ін. ставали важливим науковим стимулом, зокрема, через те, що сказане ними, завдяки відповідній культурологічній ситуації, як ми знаємо, спиралося саме на світовий науковий фундамент.

Слід пам'ятати одне принципове зауваження О. Потебні: „Взагалі людину характеризує не знання істини, а прагнення, любов до неї, переконання в її бутті” [35, с. 25]. Тут закладено той важливий аргумент, що визначає актуальні потреби всієї сучасної філології. Різниця позицій нинішнього та попереднього станів наукової

методології може бути представлена як усвідомлення нових ціннісних параметрів наукової продукції в потебніанському векторі: *істину знайти неможливо, проте шукати її потрібно*. Зокрема, хоча О. Потебня намагався визначити суть слова як презентанта думки в душі лейбніцівської теорії про перцепції та апперцепції, однак те, до чого він дійшов у своїх висновках, виявилось ширшим за теорію Лейбніца. Останній розтлумачував *уяву, сприйняття, художній твір* суто в душі матеріалістичної традиції Відродження, наслідуючи Декарта. Натомість, теорію Потебні надзвичайно важко визначити як матеріалістичну: це, скоріше, спадок платонізму, це думка про те, що у слові „виведені єдності й загальності образу”, що думка формується на підставі „випадкових і мінливих поєднань, які творять образ”, що через усвідомлення „буття темного зерна предмета” ми приходимо до „знання дійсного предмета”. Отже, попри прагнення Потебні зайняти відповідну позицію в традиційному руслі тогочасного філологічного спрямування, він вийшов далеко за межі німецької класичної наукової традиції, охоплюючи світовий досвід філософського дискурсу у власний спосіб.

О. Потебня був людиною, яка прагнула цілісного сприйняття світобудови. Невипадково питання про співвідношення ідеального та матеріального, форми та змісту не було для нього екзистенційно значущим. Він не обирав одну з цих позицій як базову для своєї теорії, оскільки його свідомість визначалася насамперед релігійним підґрунтям духовності. Це стає очевидним з такого його зауваження: „До першого й найбільш обширного визначення ідеального як того, що не є дійсністю, долучається друге, за яким мистецтво облагороджує й прикрашає природу, й ідеал має значення того, що перевершує дійсність” [35, с. 31]. У зв'язку з цим Потебня тлумачить творчий продукт через такі поняття, як „випадковість” та „мінливі обставини”. Посилаючись на В. фон Гумбольдта, він пише: „Митець, відтворюючи предмет у своїй уяві, знищує будь-яку рису, основу тільки на випадковості, кожну робить залежною від іншої, а все – тільки від нього самого. Якщо йому пощастить, то зрештою у нього виходять самі характеристичні форми, самі образи очищеної й не спотвореної мінливими обставинами природи” [35, с. 31]. Цитуючи надалі цього ж вченого („вираз, що поет підносить природу, слід вживати дуже обережно, бо, власне кажучи, художній твір і творіння природи належать не до однієї й тієї ж сфери й несумісні одним і тим же масштабом”), О. Потебня прокреслює межу між інтелектуальним творінням та творінням природи, вказуючи у своїй праці на те, що досить складний зв'язок між ними полягає в розумінні одного через друге, наголошуючи на принциповій невичерпності внутрішнього змісту.

Радянське літературознавство не наважувалося засвідчити ідеалізм позиції вченого, оскільки марксистсько-ленінська світоглядність заперечувала все, крім того, що є „матерією”, що „дається нам у відчуттях”. Для філософської думки подібного

спрямування позиція ігнорування „духу”, „духовного” була фундаментальною. „Духовність” була лише абстрактною категорією, яка не припускала будь-якого іншого тлумачення. Це був штучний оператор філософських рефлексій марксистів, першоджерелом чого, звичайно, був *атеїзм*. Окрім О. Білецького, який у 1961 р. наважився рішуче засудити агітаційну продукцію атеїзму (див. [4]), більшістю науковців цей світоглядний рівень визнавався за необхідну ідеологічну платформу. Отож, безперечно, ще потребує ревізії все те, що могло бути приписане О. Потебні радянськими інтерпретаторами його вчення.

Приміром, цікаво простежити, як народжується в О. Потебні нове наукове значення – його положення про так звану внутрішню форму. Вчений виводить розуміння художньої продукції за межі суто літературного мистецтва. У своїй аргументації він співвідносить, наприклад, скульптуру та словесне мистецтво: „Задум митця і грубий матеріал не вичерпує твору, відповідно до того, як чуттєвий образ і звук не вичерпують слова. В обох випадках і та й друга стихії істотно змінюються від приєднання до них *третьої*, тобто *внутрішньої форми* (курсив мій. – О.Ч.)”. Далі він зауважує: „Мистецтво є мовою митця, і як за допомогою слова не можна передати іншому своєї думки, а можна тільки пробудити в ньому його власну, так не можна її повідомити й у творі мистецтва; зміст цього останнього (коли він закінчений) розвивається не в мистецтві, а в тих, хто розуміє” [35, с. 30]. Відриваючи „внутрішню форму” тексту від її творця, О. Потебня тим самим „об’єктивує” цей текст і фактично виправдовує тим майбутніх формалістів. Але розуміння потебніанської „внутрішньої форми” виводить проблему й на інші рівні наукового дискурсу, зокрема на теорію рецепції. „Слухач може значно краще мовця зрозуміти, що приховано за словами, і читач може краще самого поета осягнути ідею його твору. Суть, сила такого твору не в тому, що розумів під ним автор, а в тому, як він діє на читача або глядача, отже, в *невичерпному* (курсив мій. – О.Ч.) можливому його змісті” [там само].

О. Потебня підкреслював надзвичайно важливе положення: „Цей зміст, який проектується нами, тобто вкладається в самий твір, дійсно зумовлений його внутрішньою формою, але міг зовсім не входити в наміри митця, який творить, задовольняючи тимчасові, нерідко вузькі потреби свого особистого життя. Заслуга митця не в тому мінімумі змісту, який думався йому при створенні, а в певній гнучкості образу, в силі внутрішньої форми збуджувати найрізноманітніший зміст” [там само]. Розгортаючи це положення, вчений знаходить відповідь на питання онтологічне, а саме – чим може бути пояснена довготривалість функціонування твору в перспективі історичного розвитку: „Оповідання живуть цілими століттями не заради свого буквального смислу, а заради того, який у них може бути вкладений”. Вічність мистецтва О. Потебня мислить як „уявну вічність мистецтва”, оскільки „зі збільшенням труднощів при розумінні, із забуттям внутрішньої форми твори мистецтва втрачають свою цінність” [там само]. Урешті-

решт важко не погодитися з переконанням О. Потебні, що і слово, і поетичний твір „кінчає тим, що перестає бути собою”. Це парадоксальним чином спричиняється тривалістю саме „буття”, а не „небуття” цього слова або твору у культурній історії [35, с. 34]. „Сама поява внутрішньої форми, сама апперцепція в слові згущує чуттєвий образ, – підкреслював він, – заміняючи всі його стихії одним уявленням, розширюючи свідомість, надаючи можливість руху великим мисленнєвим масам” [35, с. 38]. Оцей висновок вченого щодо „розширення свідомості” за рахунок внутрішньої форми є абсолютно новим і тільки умовно виглядає похідним від німецької класичної думки.

Маючи наукову перспективу, закладену працями О. Потебні (ще 1862 р. він, висловив думку про те, що „слово однаковою мірою належить і тому, хто говорить, і тому, хто слухає”, і що „смысл слова має властивість розширюватися”, про „невичерпність смислу” [34, с. 140-141]), а пізніше О.І. Білецького, який, як також підкреслювалося, особливо розвивав потебніанську ідею про читача [11, с. 9-16], наше літературознавство лише останнім часом повертається обличчям до фактично вже забутого досвіду. Вихідна теза І. Дзюби, що передує зіставленню ним ідей О. Потебні та О. Білецького, – „потебніанці” „не стільки розробляли і розвивали систему вченого, скільки захоплювалися окремими його ідеями, часом доводячи їх до абсурдних крайнощів”, – очевидно, й досі залишається справедливою.

Відповідна позиція спостерігається, зокрема, в аспекті теорії рецепції. Для світового літературознавства останньої третини минулого століття цей науковий напрям уважався одним із провідних. Зацікавленість його ідеями та своє слово тут сказали майже всі зірки гуманітарної думки ХХ ст., починаючи від А. Бергсона (актуалізація ідеї метафізики), Т. С. Еліота (визначення критики як релятивної інституції), представників психоаналізу та теорії архетипів – це З. Фройд, К.-Г. Юнг, Н. Фрай, представників нової феноменології (тут слід особливо підкреслити позицію Р. Інгардена в його праці „Про пізнання літературного твору”), представників літературної та філософської герменевтики, зокрема М. Гайдеггера, Г.-Г. Гадамера, а також яскравішого з її коментаторів – Г.Г. Шпета. Беззаперечним теж є авторитет М. Бахтіна (дослідження „Висловлювання як одиниця мовленнєвого спілкування”), структуралістів та семіотиків на чолі з Р. Бартом, У. Еко, Ю. Крістєвою, постструктуралістами та деконструктивістами М. Фуко („Що таке автор?”) і Ж. Деррідою („Структура, знак і гра в дискурсі гуманітарних наук”). Представники постколоніальної критики, постмодернізму та гендерної філософії також долучилися до цієї проблеми. Отже, саме в такому науковому контексті необхідно було б розглядати плідність наукової творчості О. Потебні у розрізі вітчизняної науки.

Проте революційний штурм 1917 р. позбавив наше літературознавство реальної можливості реагувати на зарубіжний науковий досвід. Поталанило лише тим окремим із вигнанців, хто зумів

зберегти свій потенціал і поза батьківщиною. Зокрема, досвід спілкування Д.І. Чижевського (1894-1977), яскравого представника Празького лінгвістичного гуртка, з європейськими науковцями мав позитивне значення навіть для обох сторін. Дослідники літературної історіографії (В. Кортгаазе, Р. Мних) підкреслюють авторитетність та вплив його порад, приміром, на читачів зі слов'янської тематики Г.-Г. Гадамера, з яким він близько товаришував (див. коментар Р. Мніха до листа Г.-Г. Гадамера Вернеру Кортгаазе з приводу Д. Чижевського [23, с. 292-293]). Найвидатніший представник філософської герменевтики („Істина та метод”, 1960) у своєму епістолярному спогаді про Д. Чижевського (лист до В. Кортгаазе від 20 квітня 1995 р.), підкресливши широке коло знайомств Чижевського під час його викладання в університетах Галле та Гайдельбергу („...тоді я дуже часто приїздив з Лейпцигу до нього” [там само, с. 294]), до якого, крім самого Гадамера, належали також М. Гайдеггер, Ріхард Кронер, Федір Степун, Роман Якобсон, Гартс-Юрген Герікс (президент Міжнародного товариства Достоєвського, а тоді учень Чижевського) та ін., залишив декілька цікавих портретних штрихів. Приміром: „Чижевський володів якоюсь особливою притягувальною силою, вмів об'єднувати разом дуже розумних людей, філологів, філософів, ба навіть лікарів і теологів. На таких наукових зібраннях він не був у центрі уваги, але вмів розв'язати людям язика” [там само]. Найважливіший для нас фрагмент гадамерівського листа такий: „Те, що він досяг у своїй творчості високого рангу, коли йдеться про розмах його університетських знань, це для мене є безсумнівним. Він мав також, звичайно, оригінальні ідеї. Але мені здається, що він, хоча і був строгим учителем, але все ж таки не надто багато опублікував із своїх оригінальних досліджень. <...> Він мені пізніше завжди давав свої вчені нотатки з питань історії літератури. <...> Його дійсно не можна було імітувати, він був абсолютно неповторним у своєму роді. <...> *В особистих стосунках ми були дуже близькі, а в питаннях професійних інтересів ми дуже розходились*” (курсив мій. – О.Ч.) [там само, с. 296]. Кінцеве зауваження Г.-Г. Гадамера певною мірою переконує, що літературознавчу практику Чижевського справедливо буде віднести до зразків не герменевтичного, а саме рецептивного методу.

На жаль, більшість учених радянської доби, сучасників Чижевського, фізично існуючи в надзвичайно потужному закордонному науковому контексті, фактично була позбавлена його знання та впливу, змушена була сидіти, образно кажучи, у платонівській „печері”, сприймаючи нові наукові ідеї у спотвореному ідеологічними потребами вигляді. Адже сучасниками були Р. Інгарден, Ж.-П. Сартр, М. Гайдеггер, Г.-Г. Гадамер, А. Ж. Греймас, Р. Барт, В. Ізер, У. Еко, М. Фуко, Ж. Дерріда, К. Леві-Строс, Г.Р. Яусс та ще цілий ряд інших значущих постатей. Проте закордонне літературознавство за радянських часів уніфікувалося як „буржуазне” й вороже.

А втім, були вчені, діяльність яких навіть за радянських часів мала вагоме значення. Таким був О.І. Білецький (1884-1961) якому вдалося під гаслами класової доречності пропагувати у філологічному середовищі ряд цікавих ідей західної науки. Класичною стала його редакційна передмова „Прометей Есхіла і його потомки в світовій літературі” до першого українського перекладу з грецької п’єси Есхіла „Прометей закутий” [5, с. 189]. Саме тут, наводячи численні зразки світових інтерпретацій образу, вчений у компаративістському ключі („індивідуальні відтінки”) вперше трактує версії цього всесвітньо значущого образу героїчного бунтівника, закладаючи тим майбутню „теорію традиційних літературних сюжетів та образів” (сучасною мовою – теорію транзитивності). Більше того, саме в ті часи, коли сталінщина полювала на ворогів народу, він наважився коментувати трагічний образ „ворога народу” античної доби – Фемістокла, висуваючи гіпотезу, що саме той був прототипом есхілового Прометея. Оповідаючи про Фемістокла, Білецький в такий спосіб розказував про трагічні події своїх часів, його текст був звернутий до тих, хто розумів („Читачеві ясно, чому ми затримались на постаті Фемістокла, оскільки ми знаємо її з повідомлень Геродота, Фукідида, Плутарха” [5, с. 52]). Розгорнутий коментар ученого стосовно Фемістокла / Прометея був, безперечно, надзвичайно сміливою алюзією (можливо, на гнаного тоді маршала Жукова, можливо, ще й на когось іншого, тоді як „орел” міг асоціюватися на той час лише зі Сталіним): „...і можна собі уявити, яку трагедію повинен був переживати цей герой греко-перської війни, засновник морської і разом з тим економічної могутності Афін, колишній патріот, що став ворогом свого народу, і який, висловлюючись поетичним стилем, „орел” повинен був невтомно шматувати йому серце. Ходили чутки, що він кінчив життя самогубством” [5, с. 52].

Науковці радянської пори були людьми свого часу, не таке вже й давнє історичне „минуле” вони сприймали як „безнадійно минуле”, перебуваючи під впливом світоглядно-ідеологічних тенденцій цілісної радянської культури. Тому загалом праці філологів означеної доби, на жаль, сьогодні переважно виглядають більш архаїчними, ніж напрацювання їхніх дореволюційних попередників, тим більше – зарубіжних сучасників. Однак людина, налаштована на реалістичне сприйняття світу, яка намагалася чесно дивитися на речі, уникаючи по можливості кон’юнктури, й тоді виявлялася вищою за свою „нешасну” добу, знаходила щось суттєво онтологічне у миттєвому та безперечне у мінливому, і в науці у неї ніколи не бракувало спадкоємців, про що свідчать праці В. Шкловського, Б. Ейхенбаума, О. Лосева, М. Бахтіна, Ю. Лотмана, С. Аверінцева, Г. Гачева чи О. Білецького, О. Чічерина, Д. Затонського, М. Гіршмана. Проте, зрештою, об’єктивно архаїзується й будь-яка видатна наукова продукція взагалі (від революційної свого часу теорії Ч. Дарвіна до модного ще донедавна З. Фрейда), зберігаючи свій досвід вже у вигляді рудиментів „нового, як добре забутого старого”.

З огляду на попереднє годиться підкреслити, що агресивність комуністичної критики по відношенню до різних течій буржуазної науки була закономірною та типовою для відповідних часів, проте варто акцентувати, що, наприклад, у знаному словнику В.М. Лесина та О.С. Пулинця [27], цілком послідовно виваженому відносно провідної методології, свого часу знайшли місце й статті з приводу, скажімо, фрейдизму та формалізму, тут завважуємо також натяк на герменевтику (стаття про „філологічний метод”, із посиланням на акад. В. Перетця), статтю про читача – і це за шість років до так званого Констанцького наукового „вибуху” рецептивної теорії. В оцій словниковій статті підкреслювалося ключове і натепер аксіоматичне положення: „літературознавство не може обійти питання про взаємини між письменником та його аудиторією”. Сьогодні на цій тезі ґрунтується самостійний науковий напрям, що ферментує також розгалужену теорію комунікації, надзвичайно актуальну для сучасної філологічної галузі. Наведений приклад є лише одним із можливих, що вказують на іманентний потенціал науки за будь-яких умов її стану. Хоча дія цього потенціалу тимчасово може звужитися до параметрів окремої, чітко окресленої настанови, надаючи інтелектуальному струму певної доби відповідно й певних координат, проте віднести це до прояву наукової регресії об’єктивно буде хибним.

На доказ цієї тези служить також один винятково важливий факт з емігрантської біографії Д. Чижевського – його лист (квітень 1946) Томасу Манну з приводу відомого „Відкритого листа Німеччині” цього класика, що його було надруковано багатьма німецькими газетами у жовтні 1945 р. Значущість реакції видатного славіста підкреслює В. Кортгаазе: „...жодний інший документ не подає так ясно політичну програму Дмитра Чижевського”. Обурений презирством, з яким Томас Манн охарактеризував діяльність усіх, хто залишався у нацистській країні, беззастережно пропонуючи викинути їхні твори на смітник, Д. Чижевський у своєму розлогіму листі [23, с. 261-267], „промовляв від імені „простих людей”, споконвічних жертв диктатур, кинутих у тоталітарних державах правлячою верхівкою напризволяще, від імені тих, в кого не було можливості врятуватися втечею” [23, с. 268]. „Вы уверены, что все мы, немцы и люди других национальностей, жившие в Германии, в течение этих двенадцати лет если не полностью пропитались национал-социализмом, то, по крайней мере, в какой-то степени им заражены, разложены изнутри и отмечены гитлеровским клеймом. Я верю и надеюсь, что Вы глубоко ошибаетесь. Я знаю многих знаменитых, незнаменитых и совсем малых работников культуры, ученых, писателей, музыкантов и даже учителей, которые в течение двенадцати лет не сказали и не сделали ничего такого, что бы они не сказали и не сделали, не будь Гитлера. В крайнем случае, многие что-то умалчивали, о чем-то говорили шепотом и вели себя с большей осторожностью. Теперь я не жалею, что провел эти двенадцать лет здесь, ибо многих таких людей я узнал и научился их ценить” (уривок мовою першого перекладу цієї важливої публікації. –

О.Ч.) [23, с. 262-263]. На цьому принциповому вчинкові нашого співвітчизника-емігранта слід вчитися виваженості критичних настроїв і оцінок відносно нещодавньої історії, зокрема й філологічної.

Беззаперечно, виразним прикладом незалежності від кон'юнктури, чутливого ставлення до нових культурних явищ завжди була наукова діяльність Д.В. Затонського (1922-2009), відкривача багатьох цікавих імен європейської гуманітарної спадщини, германіста, майстерного аналітика жанрової природи роману і знавця таких явищ літературного процесу, як авангардизм, модернізм та постмодернізм, про які він багато написав й позначав як чинники стійкої амплітуди історичного процесу. Кожна з його дванадцяти монографій була підсумком своєрідної авторської стратегії („образно-свобідної уяви про річ”), дискурсом з ґрунтовно дослідженої тематики, ставала науковою подією, не втрачаючи своєї сили дотепер. Ще у так званих застоїнних 70-х роках він відверто заперечував одноманітність методу як у площині самої літератури, так й у площині літературознавства як такого. Більше того, він, вдаючись до езопової мови, тобто аналізуючи „буржуазну літературу” (як в нього було підкреслено – „буржуазна в вузькому значенні”, себто, читай, література „правлячого класу”), спромігся в такий спосіб уголос висловитися про валову словесну продукцію соцреалістичного методу зображення дійсності, продіагностувати її справжній стан: „...это псевдореалистическое, убого-традиционалистское, охранительное искусственно оптимистическое бытописание. Оно адекватно поверхности житейского и под нее подгоняет свой общественный идеал. И тот усыхает, банализируется.<...> Пользуясь художественными приемами, литература эта тем не менее покинула пределы искусства, ибо превратилась в сознательную ложь. <...> Такая литература обслуживает не столько духовные потребности класса, сколько идеологические и политические нужды его правящей верхушки...” [16, с. 46].

Сьогодні доцільно вести мову ще й про підкреслено особистий, авторський літературознавчий стиль Д. Затонського, що є високим зразком саме рецептивної поетики, іншими словами, відверто осібного й воднораз компетентного теоретичного сприйняття матеріалу. Кінцева книга вченого („Модернизм и постмодернизм: Мысли об извечном коловращении изящных и не изящных искусств”, 2000), що цілком свідомо писалася ним як остання (про що можна було почути від Д.В. особисто), акумулювала у собі практично не лише всю його власну дослідницьку тематику, але й яскравіші набутки європейської гуманітаристики другої половини ХХ століття. Цей творчий *Post scriptum* став знаменним світоглядним підсумком зробленого вченим, з надзвичайно важливою, очевидною знаковою „крапкою” наприкінці: „Бог...”. Крок з літературознавчого подіуму було обрано вмисно: „Нарешті, ще одне – й найостанніше! – уточнення. Всупереч нинішній модності теми я так і не торкнувся взаємодій предмета, який В.І. Вернадський нарік *ноосферою*, з тим, що всі іменують *біосферою*. Не тільки тому, що біосфера абсолютно не мій предмет, а кожному,

мовляв, належить займатися своїми предметами. Справа ще й у тому, що мистецтво (в чому я безперервно намагався переконати і себе, і своїх читачів) *іманентне*. До того ж – при всій моїй повазі до Зигмунда Фрейда змушений це визначити – *іманентне* не лише стосовно ідеології, але, сподіваюсь, в певному сенсі й стосовно біології. Оскільки переважно має начебто відношення до того, що прийнято іменувати Богом...” (переклад з рос. Р. Дзика. – О.Ч.) [17, с. 254]. У світлі цього літературознавча спадщина Д.В. Затонського в цілому постає таким значущим, інтертекстуально насиченим науковим метатекстом, вплив якого й надалі плідно стимулюватиме дослідницьку думку.

Загалом, у новому столітті наукові кола країн, що пережили тоталітарний тиск, стали відчувати певний науковий дискомфорт у стосунках із західним літературознавством, фактично поспішаючи розчинитися в його провідних ідеях, притому доволі некритично. Окремі конференції з тих, що останнім десятиліттям проводилися й в Україні, й за кордоном, свідчать про те, що тенденції сучасної української філологічної думки в цілому збігаються із загальними потребами та тематикою європейської літературної теорії (див., приміром: Міжнародна конференція „Актуальні проблеми історичної та теоретичної поетики” (Кам’янець-Подільський, жовтень 2004); „Проблеми поетики” (Чехія (Брно), жовтень 2006); Донецька міжнародна конференція „Донецька філологічна школа: висновки та перспективи” (листопад 2006), врешті, щорічні Міжнародні наукові конференції у Чернівцях – „Літературна герменевтика та рецептивна теорія у сучасному науковому контексті” (листопад 2006), „Криза теорії” (жовтень 2007), „Мультикультурні аспекти сучасного літературознавчого дискурсу” (листопад 2008), „Мультикультуралізм у перспективі літературознавчої антропології” (жовтень 2009), „Поетика містичного” (жовтень 2010)).

Зокрема, Чеська конференція „Проблеми поетики” у Брно (окрім своєї славистичної школи, це місто знає ще й тим, що саме тут розпочинав свою наукову діяльність видатний філолог ХХ ст. Роман Якобсон) поставила за мету з’ясування стану досліджень традиційних, модерністських і постмодерністських явищ поетики на підставі порівняльного та жанрологічного підходів. На ній було остаточно усвідомлено, що компаративістського дискурсу потребує вже не тільки художній матеріал, але й стани окремих гуманітарних локусів. Цілком закономірною у своїй спробі окреслити контури провідних проблем європейської науки наших часів виглядала вже вступна доповідь відомого слависта Іво Поспішила. Він слушно відчув необхідність структурувати образ самої літературної науки як такої і дав своєрідну „матрицю” її сучасного стану. В цілому вчений підкреслив сумну тенденцію до падіння наукового престижу літературознавства. Аналізуючи ситуацію, він, зокрема, звернув увагу на брак „великого серйозного дискурсу про методологію”. В цьому аспекті він справедливо підкреслив певну термінологічну строкатість у

визначенні та розумінні активно функціонуючих сьогодні провідних понять і категорій. Так, він закликав науковців, що займаються різноманітними ракурсами категорії „міф”, враховувати неоднозначність існуючих визначень цього явища, підкресливши, що в наш час існують принаймні дві автономні точки зору на міф, що скандинави інакше дивляться на міф, ніж, приміром, Мелетинський.

Варто додати, що переконливіше за все розуміння *міфу* в науковій традиції було врешті-решт окреслено у відомій „Теорії літератури” Р. Уеллека та О. Уоррена (1956 р.). Американські автори конституювали його в сенсі терміна, розглянули його історичну динаміку, вказали на полівалентний зміст, підкреслили його контрапунктність до „логосу”, втиснули міф у контур власної сучасності, стверджуючи, наприклад, таке: „Антонім „міфу”, його контрапункт – логос. „Міф” – це оповідь, розповідь на відміну від діалектичної думки, викладу; „міф” ірраціональний, інтуїтивний – в цьому ще одна його провідна відмінність від систематизуючої філософії. Трагедія Есхіла у контрасті з діалектикою Сократа – ось наочно „міф” та „логос””. Й далі автори пояснюють причину його шаленої активізації у ХХ с. „тяжінням до тієї важливої сфери осмислення, де збігаються релігія та фольклор, антропологія та соціологія, психоаналіз та вишукане мистецтво. Зазвичай його опонентами виступають „історія”, „наука”, „філософія”, „алегорія”, „істина” [43, с. 207], підкреслюючи, що „для багатьох учених „міф” – це спільний знаменник між поезією та релігією” [там само, с. 209]. А втім, можна продовжувати й сьогодні сперечатися з тим, чи є в окресленій названими дослідниками лексеми „міф” серйозні підстави числитися саме терміном, настільки розмитими визнаються його сучасні параметри. Проте, вважаю, навіть прислухаючись до пропозиції І. Поспішила з приводу ревізії фронтальних засад сучасної теоретичної думки, що її напрямок було окреслено Р. Уеллеком та О. Уорреном, слід погодитися, що сказане ними про „міф” та багато іншого все ще не втрачає актуальності.

Свого часу розгорнуто-полемічно коментував працю названих авторів А. Анікст, наголосивши, що, походячи від свого об’єкта, радянське літературознавство, набутки якого авторами ігноровано, у науковому дискурсі також достойно бути хоча б зауваженим. Дійсно, крім Є. Мелетинського, і наукові напрацювання О. Веселовського, М. Бахтіна, О. Лосєва, Ю. Лотмана, О. Білецького, В. Проппа, О. Фрейденберг, і внесені до теорії архетипу С. Аверінцевим, В’яч. Івановим, Г. Гачевим, В. Топоровим мають безсумнівну вагу. Слід підкреслити, що й сучасне українське літературознавство не стоїть осторонь цієї проблеми: зокрема, з проблем міфопоетики значущими вважаються розвідки В.Д. Нарівської, О.С. Киченка, І.М. Зварича, А.Є. Нямцу, О.Б. Холодова та ін. У коло досліджень залучаються дотичні культурологічні феномени з посиланням на найновіші наукові інтерпретації міфу антропологічного вектора, запропоновані К. Леві-Стросом, М. Еліаде, Р. Бартом тощо. Так, зокрема, аналізується

естетичний вимір міфологем раннього українського модернізму в монографії Я.О. Поліщука (див. [32]). Усвідомлення ваги сказаного про міф не лише Н. Фраєм, М. Еліаде та К.-Г. Юнгом, але й співвітчизниками (ідея інтроспективного аналізу художнього тексту, що її дотримувалися В. Пропп та О. Фрейденберг) в аспекті зіставлення міфу з такою художньо значущою парадигмою, як архетип, аналіз ремінісценцій міфологічної природи у стилістичній структурі реалістичного художнього письма дозволили Л.В. Дербеньовій також дійти суттєвих висновків саме на ґрунті слов'янської науки (див. [10]). Серед нових досліджень привертає увагу й розвідка Г. Драненко в дусі „міждисциплінарного підходу” відносно точок перетину міфокритики з рецептивною теорією, де, зокрема, розгорнуто коментується концепція Ж. Дюрана, а також вкотре підтверджується значущий висновок рецептивної поетики: „Зрозуміло, що науковці ніколи не віднайдуть єдино „правильної” рецепції конкретного міфу, яка б могла слугувати нормативною моделлю, адже вартість міфу, власне, в тому, що він викликає діалог не лише між письменником та традицією, до якої він звертається (іноді підсвідомо), не лише між читачем (слухачем, глядачем) і твором, але також між літературознавцем та твором, в якому він досліджує міфологічні структури. Неможливо уявити собі об'єктивну критику, а у випадку рецепції міфів, це ще більш немислимо...” [13, с. 250].

Несподівано і надзвичайно цікаво інтерпретує міф у жанровому контексті містерії та утопії в аспекті проблеми духовної сутності людини Б.Б. Шалагінов. Показово, що свій „не зовсім традиційний” для ще недавніх часів підхід до класичного об'єкта (розглядався „Фауст” Й.В. Гете) вчений пов'язав із новими можливостями наукового сьогодення, відзначеного загальнометодологічним оновленням [46].

Окрім сказаного про міф також заслуговує на увагу ще одна об'єктивно назріла й слухна пропозиція знову-таки І. Поспішила: замість літературознавства, свого часу у вказаній теорії літератури неправомірно маркованого авторами як „внутрішнє” та „зовнішнє”, визнати сьогодні функціонально виправданим розгалуження в інший спосіб – із точки зору методологічних засад дослідницького дискурсу. В подібному аспекті, на думку вченого, чітко виокремлюються два історично сформованих струми: перший має бути пов'язаний з так званими жорсткими методами (російський формалізм, чеський структуралізм, деконструктивізм та т. ін.), інший спирається на „м'які” методи (сюди він відніс герменевтику, теорію інтерпретації та рецептивну поетику).

Принагідно зауважимо, що остання позиція ще досі має доволі умовні, розпливчаті контури. Як таке визначення „м'які методи” парадоксально не збігається з латентно агресивною мотивацією функціонування кожного з означених методів, а саме з ідеєю комунікації між текстом та його набувачем. Література є надзвичайно складним механізмом специфічного „методу впливу”. Функція цього „методу” полягає в тому, щоб домогтися певного продуктивного

резонансу між експансивною волею автора та (в ідеалі) вільним духовно реципієнтом – нехай, навіть, припустимо, автор й уважає свій інтелектуальний натиск за спрямування до позитивного ідеалу. Тут можна спостерігати бодай такий парадокс: функціональну трансверсію між такими контрастними поняттями, як „архетип” (реалізація ідеального прекрасного) і „тотем” (реалізація ідеального жахливого). Для герменевтичного прочитання тексту надзвичайно важливо виявити цей вектор. Саме на вказаному рівні визначається початкова ціннісна установка відносно кожної творчої особистості, що творить або сприймає текст. Отже, взаємини автора з реципієнтом завжди перетворюються в унікальний „рецептивний сюжет”, який, через наявність численних світоглядних розбіжностей, частіше за все вміє обертатися на так звану інформаційну асиметрію [36, с. 121].

Сьогодні в українському науковому середовищі відчувається активний вплив європейської візії на літературу як на мінливий об’єкт сприйняття. М.К. Наєнко так і пише: „Точність літературознавчих суджень не має нічого спільного з догматичністю. Літературний твір – це живий організм, який розвивається в часі й просторі, отже, й судження про нього мають „часовий”, історичний характер. Йдеться про те, що вони можуть уточнюватися, збагачуватися і поглиблюватися, залежно від зрушень в естетичній і аналітичній свідомості людства. Якби було інакше, то сама наука про літературу ставала б набором канонізованих дефініцій, а не пластичним пульсуванням думки, що постійно відкрита для спілкування з іншою думкою” [31, с. 7].

Очевидну роль у цьому питанні відіграє поступове дистанціювання у часі між текстом та його ймовірними інтерпретаціями. Воно логічно змінює вартісні пріоритети по відношенню до цього тексту таких наукових методик, як герменевтика та рецепція. Звісно, що зустріч тексту, зокрема художнього, із читачем-сучасником легко здійснюється на рецептивному рівні й, як правило, в цілому не потребує особливих наукових роз’яснень чи тлумачень – окрім випадків, коли „тайнопис” авторського письма вимагає цього за своєю жанровою умовою. Герменевтична техніка аналізу для певного культурного явища (тексту) набуває своєї безперечної значущості поступово, що є очевидним, коли ми звертаємося до архаїзованої віком спадщини, розуміння якої вже вимагає відповідних схолій. Цим моментом пояснюється також і відверто рецептивний вектор літературної критики у зв’язку з повним збігом її та її об’єкта в часі.

У зв’язку зі сказаним, знову порушується питання значущості історичного ферменту в літературознавчій галузі. Проблема конверсії історичної науки та інших дисциплін гуманітарного профілю вже ні в кого не викликає здивування. Назріває повернення до витоків світоглядної практики, певною мірою – до практики сприйняття наукового об’єкта в його онтологічній цілісності. Адже твори Гомера, Геродота, Плутарха та інших представників античної старовини слугували колись не так витоків міфології, як джерелом історичної

науки. Навіть за часів Середньовіччя, за неодноразовими аналітичними твердженнями Д. Лихачова та С. Аверінцева, народний епос, у тому числі – билинний, претендував на визнання історичною правдою.

З огляду на те, що художній матеріал бере безпосередню участь у формуванні поведінкових стереотипів, слід вважати, що він, окрім іншого, насправді ферментується історичним досвідом, на чому завжди виховувалися та будуть виховуватися ті, хто пізніше включається в нову історичну практику. Погляд на історію як на джерело формування нової людської поведінкової моделі в умовах історичного зсуву, розуміння *феноменального* сенсу цього явища сьогодні відзначається дуже обережним ставленням. Чим приваблює література як джерело певного історичного досвіду? Тим, що в ній завжди міститься певна психологічна *правда*. В іншому разі позбавлені цього компонента твори читалися б тільки під тиском, в умовах ідеологічної диктатури – як нам відомо з досвіду літератури так званого соціалістичного реалізму! – колись і ця проблема має стати самостійним об'єктом історіософії. На жаль, подібна позиція міждисциплінарної конверсії сьогодні притаманна скоріше західноєвропейській науковій думці, оскільки нею апріорі стверджується й визнається суб'єктивізм будь-якого історичного твердження (пригадаймо твори Коллінгвуда, Юнга, Гольдштейна, Сорокіна, Мілюкова тощо), більше того – сьогодні назріває питання визнання історії формою нарративного дискурсу. В цьому розумінні методологічно виправдане врахування художніх версій дійсності як специфічних маркерів певного фрагмента історичного руху. Однак та історія літератури, що переважно формується у нас сьогодні, не зовсім збігається з історією як такою, вона не прагне спиратися на історичну науку, практично не хоче її знати, вперто автономізується від неї, що, безсумнівно, ускладнить проблему сприйняття відповідної наукової продукції майбутніми дослідниками. Лише підкреслюють наявність проблеми окремі розвідки, як-от, приміром, аналіз Р.В. Мовчан гетерогенності українського літературного процесу 1920-х років в аспекті іманентних особливостей національного модернізму, а також унікальної історичної ситуації (див. [30]). Або дослідження І.Є. Руснак про художню модифікацію національної історіософії в прозі У. Самчука, автор якого підкреслює методологічний зв'язок герменевтики, яка інтегрує різні методологічні підходи стосовно осягнення неоднакових смислів конкретного тексту, що дає можливість виявити історіософську складову текстів У. Самчука (див. [39]).

Отже, не випадково, що в останнє десятиліття й у літературознавчій україністиці на досвід герменевтики спираються значно активніше, ніж будь-коли раніше. Так, М. Гнатюк окреслює місце літературознавчих концепцій І. Франка в літературознавчому контексті його доби, зокрема й у герменевтичному аспекті [7, 8]. Г.П. Сабат, дослідниця поетикальної системи казок І. Франка, також наполягає на герменевтичному ґрунті своєї розвідки франкової спадщини (див.: [40, 41]).

Однак у сучасному наповненні герменевтика давно відійшла від своїх початкових засад. Вона швидше збагачує сучасну науку інструментарієм, ніж спонукає дотримуватися своїх концептуальних підвалин. Не випадково, що у працях, в яких проголошуються методологічний вплив герменевтичної методології, ще зрідка фігурує ім'я В. Дільтея, тоді як про основоположну працю Г.Г. Шпета „Герменевтика и ее проблемы” (1922) [47] немає й згадки. Лише у структурі нещодавнього дослідження П.В. Іванишина можна відчутти позитивний вплив цього викладу [18]. За своєю концепуальною програмою (розгляд національних екзистенціалів у поезії Т. Шевченка, Є. Маланюка, Л. Костенко та виявлення артикульованої Г.-Г. Гадамером „сміслової мелодії”) монографія П.В. Іванишина переважно зорієнтована на онтологічну герменевтику М. Гайдегера та Г.-Г. Гадамера, відокремлюючись в цілому, за винятком В. Дільтея, від класичної герменевтики (називаються Платон, Арістотель, Аврелій Августин, Тома Аквінський, Ф. Шлейєрмахер, В. Дільтей, Г. Шпет; В. Сімович, С. Смаль-Стоцький тощо). В Україні ця праця, якщо я не помиляюсь, є першою спробою не лишень методологічного характеру, але й „критично-порівняльного контекстуального діалогу” з так званими метадискурсивними досвідами. Саме такий діалог, як підкреслює автор, „уможлиблює діахронне виявлення сутнісних гносеологічних рис літературно-герменевтичного тезаурусу”.

Окремі дослідження минулого десятиліття сприймали герменевтику переважно в аспекті її інтерпретаційних можливостей – як методологічно гнучну „науку цілісної і комплексної інтерпретації художнього тексту” [44, 45].

Сьогодні З.Б. Лановик пропонує визнати сучасним герменевтичним критерієм „тип мислення”, аргументовано протиставляючи в такому вимірі специфіку сприйняття текстів художнього та сакрального: в першому випадку воно є імагінативним, в другому – трансцендентним, апокаліптичним. Проте, спираючись на концепцію М. Бахтіна, дослідниця позначає Біблію текстом, „у якому реалізована розгорнута множина діалогів”, наполягаючи на „очевидній і незаперечній множинності біблійного поліфонізму” [26, с. 51].

Сучасні позиції української літературної науки нового періоду чітко виявляють тенденцію пов'язувати герменевтику з „жорсткими” методами позитивістських шкіл, як супроводжуючий фактор методологічної практики структурно-семіотичної, синергетичної, жанрологічної теорій із посиланням, як правило, на праці Ю. Тинянова, В.Я. Проппа, Р. Якобсона, Я. Мукаржовського, К. Леві-Стросса, Ч. Пірса, Ч. Морріса, А.Ж. Греймаса, Ж. Дерідда, Е. Бюїссанса, Р. Інгардена, Г. Лукача, Т.В. Адорно, М. Гайдегера, Г.-Г. Гадамера, Цв. Тодорова, П. Рікера, Н. Фрая, Ю. Лотмана тощо (див.: [25, 1, 24, 28, 41, 6]).

В коло інтерпретаційної проблематики вписуються сьогодні ще й світоглядно-засадничі теми, зокрема шлейєрмахерівський концепт *герменевтичного кола* (розуміння сутності цілого через його фрагменти) [21].

Надзвичайно важливою тенденційною девіацією української науки в адаптації до світової практики в наші дні видається позбавлене аргументованої аналітичності намагання зблизити герменевтику з рецептивною поетикою, тоді як західна наукова традиція вимагає чіткого усвідомлення власних дослідницьких меж. Так, В. Дубіна підкреслює: „В споре с англійськими колегами Райнхарт Козеллек так обозначил взаимоотношения между привязанностью немцев к социальной истории и англійской склонностью к истории дискурса: „История понятий и история дискурса могут рассматриваться как противоположные и несовместимые, но они неизбежно зависят друг от друга” [14, с. 308]. Приблизно так само необхідно розглядати ситуацію з герменевтикою та рецепцією.

І все ж існує та позитивна площина, де з необхідністю збігаються можливості обох гілок – йдеться, насамперед, про теорію інтертекстуальності. Це відбувається й здійснюється тоді, коли рецепція намагається, шар за шаром знімаючи й прочитуючи пласти певних персоналізованих позначень (умовно *знаків*), дійти до гетерогенної першопричини тексту. В такому випадку рецепція (нехай – частково) наближується до з'ясування його справжнього герменевтичного ресурсу. Саме так виглядає ця актуальна проблема у праці П.В. Рихла, присвяченій висвітленню вагомих творчих джерел поетичної спадщини Пауля Целана [38]. Поетика „уважного прочитання” ліричного тексту І. Франка якраз у подібному поєднанні представлена й у монографії В.С. Корнійчука [22]. В окремих працях поєднання цих різнорідних чинників (рецептивного, герменевтичного та інтертекстуального методів) подається, на жаль, без серйозної аргументації, як системний підхід [33].

В означеному векторі, приміром, зручно розглядаються також родо-жанрові трансформації в праці Н.П. Малютіної [28]. Саме з огляду на історичний характер родо-жанрової динаміки драми та її гетерогенної природи їй вдалося з'ясувати відношення між жанровим прототипом і жанровими стратегіями тексту, „виявити дисонанс авторської прагматики і жанрових інтенцій”. Авторка не випадково наголошує, що сама поетика текстів спонукала до застосування герменевтичного досвіду, засад рецептивної поетики, а також методики інтертекстуального аналізу в контексті теорії маргіналізації центру, обґрунтованої постструктуралістами М. Фуко, Ж. Дерріда, С. Павличко. На подібній методологічній зчипці створені й праці Л.І. Кавун [19], А.С. Кіченко [20], а також Л.В. Мацевко-Бекерської, яка свій наратологічний дискурс аргументувала рецептивною теорією, оскільки, за її переконанням, акцентування уваги на особливому значенні читацької співучасті у процесі творення та існування художнього часопростору також дає можливість ввести категорію наратора в активний дослідницький інструментарій теорії діалогізму М. Бахтіна, яка через ідеї поліфонічності, двоголосся та хронотопної організації художнього викладу створює „передумови введення тексту в координати калейдоскопічної складності буття літературного твору” [29].

Оперування методологічними засадами нараз інтертекстуальності, герменевтики, рецептивної естетики, виокремлення з цього ряду окремо рецептивної поетики та наратології, у контексті ідей семіотики культури та психоаналізу, підкреслюється як методологічна основа досліджень жанрового поліцентризму А.І. Гурбанською [9]. Нарешті, окреслення контурів наукової передісторії цієї тривекторності, точок їхнього перетину або конфліктності можна знайти у праці В.А. Просалової [37]. Проте, за логікою когнітивних засад й можливостей усіх трьох аналітичних процедур, найбільш прийнятним видається перетин лише двох із них – теорії інтертексту з рецептивною поетикою. Опосередковано це підтверджує ряд досліджень останнього десятиліття. Наприклад, наукова розвідка А.В. Домашенко про російську ліричну поезію в аспекті інтерпретації і тлумачення, що доречно звужує візію інтерпретації колом розмежованих „істини та методу” [12], а також Ю.М. Безхутрого про *художній світ* Миколи Хвильового [3]. Звідси ми бачимо, що в сучасній науковій ситуації можна спостерігати поступове наведення різкості сприйняття, покращення дискурсивної оптики, більш чітке усвідомлення ваги вітчизняного методологічного ґрунту.

Як підсумок годиться, на мій погляд, знову ж таки підкреслити необхідність усвідомлення абсолютно принципової автономії рецептивної та герменевтичної позицій: настановою першої є виявлення рецептивного ресурсу тексту, тоді як герменевтичне втручання в текст вимагає тотальної імпліцитації дослідника в авторський задум за допомогою поступового з'ясування його реального, справжнього потенціалу. Взаємодоповнення цих векторів можливе за умови їхнього чіткого розмежування.

1. *Астаф'єв О.Г.* Лірика української еміграції: еволюція стильових систем : монографія / О.Г. Астаф'єв. – К. : Смолоскип, 1998. – 313 с.
2. *Байтц В.* Современный мир, русская литература и задачи литературоведения : пленар. докл. / В. Байтц, М. Микулашек // VII Междунар. конгр. преподавателей рус. яз. и лит. : материалы. – М. : Б. и., 1990. – 19 с.
3. *Безхутрий Ю.М.* Художній світ Миколи Хвильового : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : 10.01.01 „Українська література” / Ю.М. Безхутрий. – Львів, 2003. – 35 с.
4. *Белецкий А.И.* Воскресение Христова: некоторые замечания по поводу атеистической литературы последних лет / А.И. Белецкий // Питання літературознавства : науковий збірник / гол. ред. А.Р. Волков. – Чернівці : Рута, 2002. – Вип. 66 – С. 93-105.
5. *Білецький О.І.* „Прометей” Есхіла і його потомки в світовій літературі / О.І. Білецький // Есхіл. Прометей закутий. – К. : Мистецтво, 1949. – С. 5-95.
6. *Гаврилів Т.* Форма і фігура. Ідентичність у художньому просторі / Т. Гаврилів. – Львів : ВНТЛ-Класика, 2009. – 480 с.
7. *Гнатюк М.* Іван Франко в літературно-естетичних концепціях його часу / М. Гнатюк. – Львів : Каменяр, 1999. – 181 с.

8. *Гнатюк М.* Літературознавчі концепції в Україні другої половини ХІХ – початку ХХ сторіч / М. Гнатюк. – Львів : Львів. нац. ун-т, 2002. – 207 с.
9. *Гурбанська А.І.* Жанровий дискурс української повісті 60–80-х років ХХ ст. : монографія / А.І. Гурбанська. – К. : Вид-во КНУКіМ, 2008. – 374 с.
10. *Дербенёва Л.В.* Архетип и миф как архаические составляющие русской реалистической литературы второй половины ХІХ века : монографія / Л.В. Дербенёва. – Ивано-Франковск : Факел, 2007. – 428 с.
11. *Дзюба І.* Білецький і Потебня (Ідеї О. Потебні в працях О. Білецького) / І. Дзюба // Слово і час. – 1994. – № 11-12. – С. 9-16.
12. *Домащенко А.В.* Об интерпретации и толковании : монографія / А.В. Домащенко. – Донецк : Изд-во Дон. нац. ун-та, 2007. – 277 с.
13. *Драненко Г.* Міфокритика та рецептивна теорія: продуктивний діалог / Г. Драненко // Питання літературознавства : науковий збірник / гол. ред. О.В. Червінська. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2009. – Вип. 78 – С. 243-251.
14. *Дубина В.* Из Билефельда в Кембридж и обратно: пути утверждения. „История понятий” в России / В. Дубина // История понятий, история дискурса, история метафор : сб. статей / под ред. Х.Э. Бёдекера ; перевод с немецкого. – М. : Новое литературное обозрение, 2010. – 328 с.
15. *Есаулов И.А.* Литературоведческая аксиология: Опыт обоснования понятия / И.А. Есаулов // Евангельский текст в русской литературе ХVІІІ–ХХ веков. – Петрозаводск, 1994. – С. 378-383.
16. *Затонский Д.В.* В наше время. Книга о зарубежных литературах ХХ века / Д.В. Затонский. – М. : Сов. писатель, 1979. – 430 с.
17. *Затонский Д.В.* Модернизм и постмодернизм: Мысли об извечном коловращении изящных и неизящных искусств / Д.В. Затонский. – Харьков : Фолио, 2000. – 256 с.
18. *Іванишин П.В.* Національно-екзистенціальна інтерпретація (основні теоретичні і прагматичні аспекти) : монографія / П.В. Іванишин. – Дрогобич : Відродження, 2005. – 308 с.
19. *Кавун Л.І.* „М’ятежні” романтики вітаїзму: проза ВАПЛІТЕ : монографія / Л.І. Кавун. – Черкаси : Брама-Україна, 2006. – 328 с.
20. *Киченко А.С.* Мифопоэтические формы в фольклоре и истории русской литературы ХІХ века : монографія / А.С. Киченко. – Черкассы : Изд-во Черкасс. ун-та, 2003.
21. *Комариця М.* Українська „католицька критика”: феномен 20–30-х рр. ХХ ст. / М. Комариця. – Львів : [б. в.], 2007. – 328 с.
22. *Корнійчук В.С.* Ліричний універсум Івана Франка: горизонти поезики : монографія / В.С. Корнійчук. – Львів : Львів. нац. ун-т, 2004. – 488 с.
23. *Кортгаазе В.* Від Меланхтона до Коменського та Чижевського : наук. вид. / В. Кортгаазе ; за ред. Р. Мниха, Є. Пшеничного ; вид. друге, доп. – Дрогобич : Коло, 2005. – 378 с.
24. *Кочетова С.А.* Литературно-критическое творчество русских писателей-модернистов: жанрология, композиция, ритм, стиль : монографія / С.А. Кочетова. – Донецк : Норд-Пресс, 2006. – 240 с.

25. *Кузнецов Ю.Б.* Імпресіонізм в українській прозі кінця XIX – поч. XX ст.: проблеми естетики і поетики / Ю.Б. Кузнецов. – К. : Зодіак-ЕКО, 1995. – 303 с.
26. *Лановик З.Б.* Hermeneutica Sacra / З.Б. Лановик. – Тернопіль : Редакційно-видавничий відділ ТНПУ, 2006. – 587 с.
27. *Лесин В.М.* Короткий словник літературознавчих термінів / В.М. Лесин, О.С. Пулинець. – К. : Рад. шк., 1961. – 370 с.
28. *Малютіна Н.П.* Українська драматургія кінця XIX – початку XX століття: аспекти родо-жанрової динаміки : монографія / Н.П. Малютіна. – Одеса : Астропринт, 2006. – 352 с.
29. *Мацевко-Бекерська Л.В.* Українська мала проза кінця XIX – початку XX століть у дзеркалі наратології : монографія / Л. Мацевко-Бекерська. – Львів : Сплайн, 2008. – 408 с.
30. *Мовчан Р.* Український модернізм 1920-х: портрет в історичному інтер'єрі / Р. Мовчан. – К. : Стило, 2008. – 544 с.
31. *Наєнко М.К.* Історія українського літературознавства : підручник / М.К. Наєнко. – К. : Академія, 2003. – 360 с.
32. *Поліщук Я.О.* Міфологічний горизонт українського модернізму : монографія / Я.О. Поліщук. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1998. – 296 с.
33. *Поплавська Н.М.* Полемісти. Риторика. Переконавання (Українська полемічно-публіцистична проза кінця XVI – поч. XVII ст.) : монографія / Н.М. Поплавська. – Тернопіль : ТНПУ, 2007. – 379 с.
34. *Потебня А.А.* Полное собрание сочинений: Т. I. Мысль и язык / А.А. Потебня ; 5-е изд., пересмотр. и испр. – Одесса : Госиздат Украины, 1926. – 205 с.
35. *Потебня О.* Думка й мова (фрагменти) / О. Потебня // Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки XX ст. – Львів : Літопис, 1996. – С. 25-39.
36. *Почепцов Г.Г.* Информационные войны / Г.Г. Почепцов. – М. : Рефл-бук, 2000. – 576 с. – (Образовательная библиотека).
37. *Просалова В.* Текст у світі текстів Празької літературної школи / В. Просалова. – Донецьк : Східний видавничий дім, 2005. – 344 с.
38. *Рихло П.В.* Поетика діалогу. Творчість Пауля Целана як інтертекст : монографія / П.В. Рихло. – Чернівці : Рута, 2005. – 583 с.
39. *Руснак І.Є.* Художня модифікація національної історіософії в прозі У. Самчука : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : 10.01.01 „Українська література” / І.Є. Руснак. – К., 2007. – 36 с.
40. *Сабат Г.П.* Казки Івана Франка як естетико-поетикальна система : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : 10.01.06 „Теорія літератури”; 10.01.01 „Українська література” / Г.П. Сабат. – К., 2009. – 40 с.
41. *Сабат Г.П.* Казки Івана Франка: особливості поетики. „Коли ще звірі говорили” / Г. Сабат. – Дрогобич : Коло, 2006. – 364 с.
42. *Сигов К.Б.* Архипелаг Аверинцева (к осмыслению эпохи постатеизма) / К.Б. Сигов // Аверинцев С.С. София-Логос. Словарь. Собрание сочинений / под ред. Н.П.Аверинцевой и К.Б. Сигова. – К. : Дух і літера, 2006. – С. 859-868.

43. Уэллек Р. Теория литературы / Р. Уэллек, О. Уоррен. – М. : Прогресс, 1978. – 326 с.
44. Фесенко В.І. Творчість Ж. Бернаноса: поетика події та пророцтва / В.І. Фесенко. – К., 1998. – 208 с.
45. Фесенко В.І. Творчість Жоржа Бернаноса: поетика події та пророцтва : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : 10.01.04 „Література зарубіжних країн” / В.І. Фесенко. – К., 1999. – 44 с.
46. Шалагінов Б.Б. „Фауст” Й. В. Гете: Містерія, міф, утопія: До проблеми духовної сутності людини в німецькій літературі на рубежі 18-19 ст. : монографія / Б.Б. Шалагінов. – К. : Вежа, 2002. – 280 с.
47. Шпет Г.Г. Герменевтика и ее проблемы / Г.Г. Шпет ; вступ. замеч., подгот. текста и публикация А.А. Матюшина // Контекст-1989. – М. : Наука, 1989. – С. 231-268.

Аннотация

Анализируются методологические принципы, сформировавшие украинский литературоведческий дискурс XX в. Органичность этого процесса осмысляется как закономерное явление исторической ситуации и контекстуальных связей с европейским научным опытом. Выбран аспект, связанный со спецификой восприятия художественного текста. Акцентируется необходимость принципиального размежевания герменевтических методик и рецептивной поэтики как феноменологически противоположных методологических подходов, значимость обеих составляющих современной аналитической практики для развития теории интертекстуальности.

Ключевые слова: *национальная наука, „постатеистическая ситуация”, методолого-концептуальный плюрализм, текст, внутренняя форма, историко-темпоральный критерий, герменевтическая методика, рецептивная поэтика, интертекстуальность.*

Summary

The methodological principles according to which the Ukrainian literary discourse of the XX cent was formed are analyzed. The seamlessness of this process is realized as a natural phenomenon of the historical situation and contextual connections with the European scientific experience. The aspect chosen is connected with the peculiarity of the literary text perception. The necessity of the fundamental delimitation between the hermeneutical methods and the receptive poetics as a phenomenologically opposite methodological levers as well as the meaning of both components of the modern methodological practice for the development of the theory of intertextuality is underlined and explained.

Key words: national science, postatheist situation, methodologically-conceptual pluralism, text, the inner form, historically-temporal criteria, hermeneutic methodology, receptive poetics, intertextuality.

Стаття надійшла до редколегії 22.09.2010 р.